

Јулијана С. ДЕСПОТОВИЋ
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

julijana.stevanovic@filum.kg.ac.rs

СТИЛСКЕ ДОМИНАНТЕ У РОМАНУ ЗВЕЗДА НАД ПРАЗНИНОМ ДЕЈАНА СТОЈИЉКОВИЋА¹

У раду анализирамо стилске доминанте у роману *Звезда над празником* Д. Стојиљковића. Као три доминантна стилистичка поступка намећу се фигуре понављања, дистрибуција и градација. Међу фигурама понављања најчешћа је анастрофа, која се удружује са полисиндетоном. У раду се даје и предлог критеријума по којима би се могла вршити анализа дистрибуције као стилске фигуре, која досада није била предмет детаљнијих лингвостилистичких проучавања у србистици. Градација, анализирана по у литератури установљеним критеријумима, у овом роману јавља се најчешће на лексичком и синтаксичком нивоу. Сва три доминантна стилема реализују се и на надреченичном нивоу, јављајући се тако и као фигуре текстостилистике.

Кључне речи: стилска доминанта, анафора, дистрибуција, градација, синтаксостилеми, текстостилеми, *Звезда над празником*, Дејан Стојиљковић

1. Увод

Дејан Стојиљковић, један од најчитанијих и најпопуларнијих живих српских писаца, популарност је стекао романима *Константининово раскршће*, *Дуге ноћи и црне засијаве*, *Знамење анђела*, који би се жанровски могли одредити као историографска метафикција. У коауторству са Владимиром Кецмановићем објавио је роман *Каинов ожиљак*, који прати живот нашег најпознатијег књижевника Иве Андрића пред избијање Другог светског рата, и који је „svojevrсна posveta Andrićevom remek-delu *Prokleta avlija* i parabola o zlu u svetu koji se ruši” (Laguna, 21. 7. 2024). Након Андрића, Стојиљковић је, овога пута самостално, написао романескни омаж још једном истакнутом српском књижевнику, песнику и Стојиљковићевом суграђанину, Нишлији Бранку Миљковићу. „Prateći poslednje tri godine Brankovog života, sa reminiscencijama na njegovo detinjstvo i rane godine, roman se bavi tragičnom sudbinom genijalnog umetnika u većitom sukobu sa svetom. Ovo je istovremeno priča o jednoj državi i njenoj službi bezbednosti” (Laguna, 21. 7. 2024). Дајући у свом роману виђење смрти младог песника другачије у односу на званичну верзију, односно пишући о Бранковој смрти као убиству, а не самоубиству, Стојиљковић не покушава да коригује историјске чињенице, већ да прикаже и функционисање једне тоталитарне државе у којој припадници власти одлучују чак и о томе ко ће бити песник.

Истовремено, овај роман омаж је поезији и поетици Бранка Миљковића, што се види не само у тематици романа и његовом наслову, за који Стојиљковић узима један од најпознатијих Бранкових стихова, већ и у бројним језичко-стилским карактеристикама романа, попут уметања стихова из Миљковићеве поезије,

¹ Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198).

Управо су језичко-стилске карактеристике предмет нашег истраживања у овоме раду. Као доминантни стилски поступци издвојене су фигуре понављања, затим једна од фигура нагомилавања за коју се у лингвостилистици користи термин *дистрибуција* (Ковачевић 2015: 122), као и градација. Иако се наведене фигуре превасходно остварују на синтагматском и реченичном нивоу, уочено је њихово јављање и на надреченичном, односно текстуалном нивоу, што значи да се ове јединице јављају како на микро тако и на макро плану анализираниог Стојиљковићевог романа. Уз то, ове фигуре се ретко јављају самостално. Често су ослужбене другим фигурама, најчешће парцелацијом на синтаксичком и контрастом на семантичком нивоу, као и различитим графостилистичким онеобичајењима.

Док су фигуре понављања и градација издвојене и описане по у литератури издвојеним критеријумима лингвостилистичке анализе, за дистрибуцију су у овом раду понуђени критеријуми по којима би се ова фигура могла анализирати.

2. Фигуре понављања

2.1. Понављања на почетку реченице – анафора

Највећи број понављања у роману *Звезда над празником* представљају анафорска понављања, односно „повнављање исте ријечи или скупа ријечи на почетку неколика стиха или реченице” (Ковачевић 2015: 298):

(1) Уопште и nije morao da studira. *On*² ima zanimanje. *On* je sin svog oca (103)³;
Gde je ušće te reke? *Gde* idemo, družе Davičo? *Gde* to tečemo? (186);
Branko otpi gutljaj konjaka. *Bio* je star. *Bio* je dobar (131);
Очи су јој биле укочене. *Kao da* pripadaju kipu, a ne živom biću. *Kao da* je smrt već bila u тој nesrećnoj životinji (21).

Додатну експресивност анафора добија у строфичној организацији пасуса, када се иста реч јавља на почетку реченица које су у тексту посложене као стихови:

(2) Zato Oskar Davičo udara.
Poput Cezara. *Poput* Pompejeja Magnusa ili Scipiona Afričkog.
Poput Koče Popovića na Sutjseci; (158)

Rukohvat noža bio je u šaci mršave žene, tužne, prosenjene lepote.
Majka i supruga.
Brani svoj brlog.
Brani svoju mladunčad.
Brani ono što je ostalo od porodice. (146)

У наведеним примерима анафора је додатно ослужбена и графостилистичким онеобичајењем у погледу структурисања текста. Додатну експресивност показује и наредни пример анафоре, будући да се опетована лексема не јавља само на почетку реченице, већ је присутна и у претходној реченици, те на делу имао и епаналептичко понављање лексема (уп. 2.4.):

Od tada, taj čudni *strah* ga stalno prožima, i kada sede jedno do drugog i zajedno prevode ruske klasike, i kada mu ona priča o predratnom Beogradu, i kada samo čute zureći jedno u drugo.

2 Курзивна истицања опетованих елемената су наша.

3 Број у загради означава број странице извора чији се библиографски подаци налазе на крају рада.

- (3) *Strah da će opet poželeti da je poljubi.*
Strah da će ona možda poželeti isto.
Strah. Da li on može biti i ljubav? (68)

Осим супстантивне лексеме *сћраx*, на почетку реченица понавља се и лексема *да*, која у прве две реченице представља зависни везник којим се уводи релативна клауза, док у трећој реченици, у којој се лексема *сћраx* издваја у засебан исказ, лексема *да* није везнички елеменат, већ упитна речца којом почиње нови исказ. Таква промена одражава се и на интонацију целокупног прозног исказа приближавајући га на тај начин поетском.

2.1.1. Анафора и полисиндет

Када се на почетку реченице понавља исти везник, таква структура не представља само анафору него и фигуру познату као полисиндет, односно „ponavljanje istog ili istovrsnih veznika ispred riječi, sintagmi ili rečenica koje se nabrajaju u delu iskaza” (Bagić 2012: 251):

- (4) *Pepeljara puna opušaka je pred njim.*
I beležnica krcata rečima.
I nalivpreo kojim ih ispisuje (86).

Осим везника *и*, који најчешће и твори полисиндет, у роману бележимо и понављање временских везника *док* и *кад*, који су чланови координираног низа зависне временске реченице:

- (5) „Litri i litri nevidljive krvi nezadrživo ističu svakog dana iz nas... neprestano. *I dok* spavaš. *I dok* budan budiš druge.” (207);
 Од тада, тај чудни страх га стално прожима, *i kada* sede jedno do drugog *i zajedno* prevode ruske klasike, *i kada* mu ona priča o predratnom Beogradu, *i kada* samo ćute zureći jedno u drugo (68).

У наведеном примеру понављање временских везника појачано је понављањем интензификаторске партикуле *и*, а „стављањем конектора испред сваке од координираних јединица добија се *емфатичкички полисиндет*, којим се истиче значај сваког од чланова координираног низа” (Ковачевић 2015: 327).

Свако понављање везника не подразумева нужно и анафору, будући да се полисиндет може реализовати у оквиру једне реченице:

- (6) *Svi oni dele iste brige, isti posao, istu zgradu i iste obaveze.*
Pa im samim tim ni poroci, ni vrline, ni navike nisu mnogo različiti (26).

Реченица у којој се јавља полисиндет често је парцелисана, односно, долази до „интонационог и позиционог осамостаљења неког реченичног конституента: синтаксеме, синтагме или клаузе” (Ковачевић 2015: 342–343):

- (7) *Lice njegove sagovornice nije odavalo nesigurnost, ni ranjivost, ni zabrinutost. Naprotiv. Bilo je to lice odlučne, inteligentne i proračunate osobe. Slično licu računovođe. Ili oficira. Ili špijuna. Ili ratnog komandanta (16);*
 „Ništa... Hteo si da budeš poznati pesnik, eto ti sad... Nije sve cveće i lovorike... Ima i onog trećeg.”
 „Misliš – trnja?”
 „*I trnja, i žileta, i bodljikave žice... I nagaznih mina.*” (108).

Осим парцелацијом, наведени примери ослужњени су и градацијом, о чему ће више бити речи у одељку (4) овога рада.

2.3. Мезофора

Осим анафоре, Стојиљковић користи и мезофору, фигуру понављања која подарзумева „повнављање исте лексеме или синтагме на средини двају узастопних стихова или реченица” (Ковачевић 2015: 302):

(8a) Konobar je stajao mirno, *kao u stroju*.
I gledao je u druga Samardžića *kao u boga*.
Možda malo i *kao u đavola* (35);

(8б) Jer baš tako i treba da se ponaša jedna mlada komunistkinja.
Uzdržano, *ali* sa poštovanjem.
Otmeno, *ali* bez buržujске indignacije.
Skromno, *ali* ne na neiskren način (14);

Као и анафором, и мезофором се Стојиљковић служи да би свој прозни исказ приближио поетском, у чему му (као и код анафоре) помаже строфична организација реченица и пасуса. Међутим, у подлози мезофоре у забележеним примерима јесте и контрастно структурирање текста, у примеру (8a) олично у супротстваљању лексема *бог/ђаво*, а у примеру (8б) синтаксичким паралелезмима између супротстављених прилога (*уздржано, ошмено, скромно*) и прилошких израза (*са поштовањем/без буржуйске индигнације/не на неискрен начин*).

2.4. Други видови понављања

Осим у фигурама понављања које су позиционо условљене, лексеме се могу понављати и у позиционо неусловљеним структурама. Таква понављања могу бити епаналептичка, која подразумевају понављање лексеме у истом облику (примери 9a); или полиптотонска, која подразумевају понављање једне лексеме у различитим морфолошким облицима (пример 9б) (Ковачевић 2015: 184–185):

(9a): Tamo će živeti kao u zatvoru. *Biće* više gladni nego siti. *Biće* tučeni i ponižavani. Kada napune osamnaest, isteraće ih na ulicu. A tada će im život postati još gori. Jer će biti deca ubica i neprijatelja države i naroda. *Biće* žigosani za ceo život” (148); „*Čujem...*”, mrmrlja starac, „zveket metala i njisku konja... *Čujem* vojsku obučenu u čelik kako se poljem valja. U gluvo doba noći, s obzorja grme bubnjevi telala i vrisak azijskih hordi. *Čujem* plač dece i vapaj kćeri obeščašćenih...” (204); I ja sam kao i svaki antikonvencionalni pesnik – *meta*. *Meta* u koju svi oni, kritika, teorija, ždanovci, nacionalisti, petokolonaši... pucaju. (187).⁴

(9б) Branko gasi cigaretu u limenoj pepeljari, dok ga šanker *potmno* posmatra i još *potnije* sluša (199).

Стојиљковић неретко у свом прозном исказу употребљава удружене епаналепсу и полиптотон, што илуструјемо наредним примерима:

(9в) Pa smo oktobra *iste* godine otišli u Arandelovac, u banju, *isti* režim, *isti* beskompromisni pristup radu, *ista* socijalistička revnost (209); *Dele isti* žar za slobodom i pravdom, *istu* ideologiju i *isto* iskustvo u borbi. Ponekad *dele* i ljubavnice (61).

4 Приликом анализе анафоре истакли смо да се лексема која се понавља у анафори може јавити и на позиционо неусловљеном месту у тексту. Тако и у наведеним примерима имамо најпре понављања глаголских облика *биће* и *чујем* на почетку узастопних (анафора) и удаљених реченица (епаналепса), док у последњем примеру лексема *мета*, која се налази на крају једне и почетку наредне реченице представља пример анадиплозе (Ковачевић 2015: 303).

Понављањем лексеме *исти*, *-а*, *-о* у истом или различитим морфолошким ликовима истиче се основни принцип комунистичке идеологије, која која заговара истост и једнакост међу свим људима, а који је у стварности присутан селективно, што је једна од главних тема овог романа.

2.5. Понављање на макро плану

Понављања у роману *Звезда над њразнином* не карактеришу само микро јединице попут лексема и синтагми, већ их Стојиљковић користи и на макро плану, понављајући исту секвенцу текста у почетном и завршном делу романа:

(10a) Pored pištolja je knjiga kožnih korica na kojima je zlatotiskano GOGOLJ.
 Vidi se da nije mnogo čitana. Deluje kao da je juče kupljena u nekoj od beogradskih knjižara.
 Pored knjige su cigarete. Drina bez filtera.
 Pored cigareta – nemačka pisaca mašina marke perkeo.
 I knjiga, i pištolj, i mašina i cigarete pripadaju čoveku koji sedi za stolom.
 Svi ti predmeti ga na neki način definišu.
 Mada čovek za stolom misli da to nije tako samo sa njim već i sa ostalim kolegama.
 Svi oni dele iste brige, isti posao, istu zgradu i iste obaveze.
 Pa im samim tim ni poroci, ni vrline, ni navike nisu mnogo različiti.
 Tetejac je žbirovski pištolj, drina bez gaća je proleterska krdža, a Gogolja čitaju svi pravi komunisti.
 Sredoje Samardžić, šef Drugog odeljenja Prvog odseka Uprave državne bebednosti, ovog jutra je popio tri kafe, sprema se da popije i četvrtu, ali čeka gosta koga su mu najavili. Njega će ponuditi i rakijom, pa će tako i on sam imati opravdanje da stuče jednu od ranog jutra (26)

(10b) Pored pištolja je knjiga na čijim koricama crvenim slovima piše MILJKOVIĆ.
 Vidi se da je baš mnogo čitana, korice su pohabane i izbledele, listovi ispresavijani, hartija požutela.
 Pored knjige su cigarete. Drina.
 Pored cigareta – nemačka pisaca mašina marke perkeo.
 I knjiga, i pištolj, i mašina i cigarete pripadaju čoveku koji sedi za stolom.
 Svi ti predmeti ga na neki način definišu.
 Mada čovek za stolom misli da to nije tako samo sa njim već i sa ostalim kolegama.
 Svi oni dele iste brige, isti posao, istu zgradu, iste obaveze...
 I slične tajne.
 Pa im samim tim ni poroci, ni vrline, ni navike ni tajne nisu mnogo različiti.
 Tetejac je žbirovski pištolj, drina bez gaća je proleterska krdža, a drug Miljković pisac koji je postao deo kanona... I književnog i političkog.
 Gavriilo Serafimović, načelnik Drugog Odeljenja Prvog odseka Uprave državne bebednosti, ovog jutra nije stigao da popije kafu, sprema se da je naruči, ali prvo čeka mlađeg kolegu koji mu svakog jutra podnosi izveštaj. Njega neće ponuditi ni čašom vode, jer smatra da bi preterano intimiziranje sa kolegama narušilo njegov autoritet (310).

Наведена два пасуса, у којима се разликује тек понека лексема или синтаксичка конструкција, уоквирују роман о смрти Бранка Миљковића сугеришући принцип истости, који је у комунистичкој идеологији врхунско начело. Ипак, иако се на структурном плану незнатно разликују, ова два пасуса на семантичком нивоу изразито су супротстављена. Таква супротност почива на ликовима двојице начелника одељења: Самарџића, који готово раскалашно седи за својим столом очекујући госта ког ће понудити и кафом и ракијом, и Серафимовића, који нема времена за кафу, а свог млађег колегу неће понудити ни чашом воде. Но, упечатљивије него на ликовима двојице припадника Службе, супротност се темељи на конфронтацији Гогољ – Миљковић⁵, односно на супротстављању писца чије су идеје и поетика утицали на социјали-

5 Ове лексема су и графостилистички онеобичене будући да су исписане верзалом.

зам као друштвену и политичку појаву, и писца кога је једна социјалистичка (и комунистичка) држава убила. Контраст се темељи и на стању у коме се налазе и једна и друга књига: Гогољева, нечитана, стављена као украс на сто шефа полицијске управе, од које су значајније и писаћа машина и кутија цигарета; и Миљковићева, читана и похабана, испресавијаних листова и пожутеле хартије. У време када је Гогољева књига на столу, Миљковић је жив, а Служба припрема његову смрт. У време када је Миљковићева поезија на столу, он је мртав, али је жива његова поезија, која побеђује Систем и Службу који су њеног творца убили.

3. Фигуре нагомилавања – дистрибуција

Осим фигурама понављања ослобђеним стилемима попут контраста и парцелације, у роману *Звезда над празником* Стојиљковић се служио и различитим врстама кумулације, односно нагомилавања. Иако се кумулација дефинише као „нагомилавање хомофункционалних архисемски обједињених јединица од којих свака има најмање једну самосвојну семантичку компоненту” (Ковачевић 2015: 122), те би се у том смислу и одређени видови градације могли подвести под кумулацију, у лингвостилистичкој литератури (Ковачевић 2015, Катнић Бакаршић 1996) градација је издвојена и описана као засебна фигура, те ће тако бити третирана и у овоме раду. С друге стране, дистрибуција би се свакако могла подвести под кумулацију (уп. Ковачевић 2015: 126–128), а будући да ова фигура, која се дефинише као „раздјељивање општег појма на његове саставе дијелове, чијим навођењем се тај општи појам и конкретизује (’идентификује’)” (Ковачевић 2015: 314), у србистичкој литератури није довољно описана, у раду ћемо понудити неке могуће принципе класификације. Наиме, примери који би се могли подвести под дистрибуцију, а које смо забележили у роману *Звезда над празником*, могли би се класификовати према различитим критеријумима: према морфолошко-лексичком типу садржаја који се конкретизује, према синтаксичким односима који се успостављају између садржаја који се конкретизује и конкретизатора, према типу синтаксичке јединице у позицији пилона⁶ и у позицији конкретизатора, као и према обиму текста захваћеног дистрибуцијом.

3.1.1. Према критеријуму лексичко-морфолошког садржаја који захтева конкретизацију, односно према типу лексеме која заузима позицију пилона, разликујемо садржај исказан прономиналном речју и садржај исказан супстантивом.

3.1.1.1. С обзиром на то да заменице представљају ограничен скуп речи у једном језику, у улози пилона приликом творбе дистрибуције најчешће се јављају опште заменица *све*, *било ко*, а покаткад и личне заменице:

(11) „Ноћу да знам све. *Gde ide, šta radi, s kim se druži, šta laje po kafanama...*” (78); *Mogao je da bude bilo ko, vozač tramvaja, prodavac, sladoledžija, konobar, mašinovođa, grobar...* (307); *I ja sam kao i svaki antikonvencionalni pesnik – meta. Meta u koju svi oni, kritika, teorija, ždanovci, nacionalisti, petokolonaši... pucaju* (187).

3.1.1.2. С друге стране, узимајући у обзир практично неограничен скуп именица у једном језику, занимљивији су за лексичко-семантичку анализу примери у којима позицију пилона попуњава нека именица. Та именица представља семантички празан или недовољно попуњен појам који се даље идентификује, а између пилона и конкретизатора успоставља се однос текстуално условљене хипонимије (Деспотовић 2024: 96). Примери дистрибуције забележени у

⁶ Појам *пилон* користимо да означимо семантички уопштен садржај који је антепониран садржају који га конкретизује. У том значењу наводи га и Ковачевић (2015: 127), одређујући га још и као регресивни супституент.

овом роману најчешће као пилон имају неку именицу која означава скуп предмета. Међу таквим именицама најчешће се јављаја лексема *књиџа*, коју као пилон бележимо у три примера:

- (12) Ustaje, zuri u mrak, onda u knjige naslagane na stočiću pored kreveta. *Robinson Kruso, Crna strela, Gulliver u Liliputu, Korralno ostrvo, Priče Barona Minhauzena...* (86);
 Na podu sobe su knjige.
Eshilove tragedije, Male ratne priče Peka Dapčevića, Politički napisi Dostojevskog, Vizantijske slike Šarla Dila, roman Jedan razoreni um Lazara Komarčića, Evo stiže sveća Erazma Fraja, malo dalje, na drugoj gomili su Gogolj, Lukrecije Kar, Ostrogorski i Neruda... (153)
 Dok je odbijao dimove, zamišljeno je gledao u knjige na podu. *Fokner, Hemingvej, Pelagić, Popa, Pavlović, Andrić, Crnjanski, Čejmbers, Po, Kits, Eliot...* (247).

Учесталост ове лексеме не изненађује с обзиром на то да је ово роман о животу једног књижевника. Конкретне реализације, односно *идентификације* (Деспотовић 2024: 92) дате лексеме остварују се или називима дела или метонимијски употребљеним именима аутора.

Од осталих супстантива које се јављају као пилони који означавају скуп предмета бележимо лексеме *рукопис* и *хаос*, која се конкретизује низом предмета (13а), као и супстантивне синтагме *роба из белој светиња* и *хрија плоча*, која се, као и лексема *књиџе*, конкретизује именима аутора или називима дела (13б):

- (13a) Drug Oskar Davičo sedi za stolom i čita pristigle rukopise. *Pesme, priče, odlomci iz romana... Fragmenti memoara, pamfleti, kritike... Zavičajna poezija o njivama i šljivi u cvatu, o rodnom selu što miriše na đurđevak i govedu balegu. Priče iz rata. Priče sa sela. Priče iz grada. Još priča iz rata.* (213)
 Na radnom stolu – haos.
 Nasumično razbacani *komadi hartije* sa još nasumičnije napisanim stihovima i beleškama, počecima eseja i književnih prikaza, *nalivpera, hemijske i grafitne olovke, držalja sa perom, gumice za brisanje i drvena mastionica...* Negde u tom haosu je nekoliko *stonih satova*, kao da njegov sin, koji stalno negde kasni, mnogo mari za vreme... *I stona lampa* u obliku zgodne žene, poklon od pariskog prijatelja Alena Boskea, takođe pesnika. Pored lampe su *naočare za sunce i leptir-mašna* (154).
 Voleo je tu robu iz belog sveta. Dobijali su je diplomatskim kanalima. *Škotski viski, švajcarske čokolade, američke farmerice...* *najlon čarape* koje je poklanjao ljubavnicama bile su italijanske. Baš kao i *cipele* na kojima mu je zavidelo pola Beograda (27).

- (13b) Na nahtkasni sa toaletnim ogledalom stoji gramofon marke suprafon, pored njega hrpa ploča: Safet Isović, Pol Enka, Beni Gudmen, makedonske narodne pesme, *Marš na Drinu* od Biničkog, *Nizamski rastanak*, Betovenova *Peta simfonija*, Brams i njegova *Simfonija broj 1 u C-molu...* (154).

Осим скупа предмета, дистрибуција се често користи и за конкретизацију скупа људи (уп. Деспотовић 2021: 17; Деспотовић 2024: 92). У овоме роману бележимо пример у коме је пилон лексема *друштво*:

- (14) Za stolom je друштво: *Žika Lazić, Prkos Drumski, Mića Danojlić*, koji je upravo završio svoju kolportersku smenu i sedi pored naramka neprodatih primeraka *Politike...* A tu je i *Danilo Kiš*, koji se malo odmakao i čita knjigu. Predratni primerak *Drakule* Brema Stokera (105).

Осим конкретних, идентификовати, односно конкретизовати се могу и апстрактни појмови. Тако у улози пилона у овоме роману бележимо различите апстрактне појмове, који захтевају конкретизацију:

- (15) Ti prekoderinici inače imaju takva prezimena. *Guzina, Kurcina, Pačavra, Prtljača, Lizokur, Rikalo, Šuštaló, Pizdolan, Derikučka, Koljibaba, Pičeta, Kenjar...* (120);
 A vidiš, sinko, ja mislim da nas ljudima čini sistem. *Ogranizacija, institucije, zakoni, pravila...* (305).

„Ovi se sastaju po raznim mestima...kao ajduci. Vuku se *od kafane do kafane*, sede po *birtijama*, *privatnim stanovima*, *avlijama*, *jazbinama*...” (78).

3.1.2. Дистрибуција се може класификовати и према критеријуму морфосинтаксичког односа који се успоставља између садржаја који се конкретизује и конкретизатора. Најчешће су појам који се конкретизује и његови конкретизатори у морфосинтаксичком односу еквивалентности, што подразумева да врше исту синтаксичку функцију и да се налазе у истом морфолошком лику, што показују наредни примери:

(16) [...] i svako steže svoje oružje: *čaju sa vinom*, *čokanj sa rakijom*, *flašu piva*... (162);
Tako, s vremena na vreme, zatičem sebe kako zavidim običnim ljudima... *Poštaru koji mi je donosio pakete od kuće*, *očevom prijatelju kondukeru što nema pola šake*, *nepismenom*, *prostodušnom Ličaninu što čisti hodnike na fakultetu*... (264)

У наведеним примерима појам који се конкретизује заузима позицију директног, односно индиректног објекта, те се у првом примеру налази у форми беспредлошког акузатива, а у другом у форми беспредлошког датива. У истом морфолошком лику налазе се и конкретизације ових садржаја. Међутим, има примера који не показују морфосинтаксичку еквиваленцију међу овим садржајима:

(17) „Služba ima ljude svud”, reče između dva zalogaja. „*Konobari*, *frizeri*, *taksisiti*... *Profesori na univerzitetu*...” (39)⁷;
Ruke su mu bile sputane poklonima: *kafa*, *ratluk*, *litar ulja*. *I flaša konjaka*, koju je Branko već prigrlio (189).

Садржај који се конкретизује у наведеним примерима налази се у зависним падежима: у првом наведеном примеру у акузативу (*људе*), у другом интструменталу (*поклонима*), док су конкретизатори општег појма исказани номинативним формама (*конобари*, *фризери*.../ *кафа*, *ратлук*...). То уједно значи и да наведене форме не обављају исту синтаксичку функцију, односно, да конкретизатори представљају засебне синтаксичке непредикатске структуре са значењем идентификације (уп. Деспотовић 2021: 18, Деспотовић 2024: 92–96).

3.1.3. У већини претходно анализираних примера дистрибуције конкретизатори су исказани супстантивима или супстантивним синтагмама:

(18) Kelner stavlja pored njih piće. *Koktu* za druga Oskara, *lincuru* za Branka. (79)
I ja sam kao i svaki antikonzencionalni pesnik – meta. Meta u koju svi oni, *kritika*, *teorija*, *ždanovci*, *nacionalisti*, *petokolonaši*... pucaju (187).

Осим као синтаксеме и синтагме, конкретизаторе бележимо и као надсинтагматске јединице, односно реченице:

(19) „Hoću da znam sve. *Gde ide*, *šta radi*, *s kim se druži*, *šta laje po kafanama*...” (78);
... Na kraju ti prizna sve.”
„Šta prizna?”, bio je zbunjen Gavriilo.
„*Da ima brata ljotičevca u emigraciji*... *Da mu ovaj piše oz Londona*. *Da se raspituje za stanje u državi*. *Da hoće da se vrati*, *da se tamo, gore, uvezao sa nekim svojim*... *Da štampaju ilegalne novine*. *Da su nabavili i oružje*.” (41).

7 Izdvojeni istaknuti član

У таквој позицији реализују се зависне изричне клаузе које представљају допуну глаголима мишљења или говорења, а које су конкретизатори директног објекта исказаног заменицом *све*.

Такође, приликом анализе према лексичко-морфолошког типу јединице у својству пилона, установили смо да позицију пилона попуњава прономинална или супстантивна лексема. Међутим, има примера и у којима је пилон исказан зависном реченицом:

(20) Gavrilo se nasmeši pa nastavi da zapisuje u tefer *ko je prisutan*, kao da je razredni starešina:
 Žika Lazić, književnik, novinar Borbe, član SKJ.
 Rajko Čukić, takođe pesnik.
 Branimir Tori Janković, glumac, Kragujevčanin.
 Gavrilo se malo zamisli pa dopisa: „Ista klasa na FDU sa Batom Živojinovićem.”
 Vojkan, zvani Prkos Drumski, takođe pesnik, takođe glumac.
 Predrag Bajčetić, zvani Šekspir, glumac.
 Kosta Dimitrijević. Pesnik. Podrazumeva se i neosimbolista. (163).

У таквим примерима дистрибуција престаје да се реализује као реченична структура, већ поприма надреченични ниво реализације и тако постаје текстостилем, односно реализује се на макро плану. Често је издвајање конкретизатора и графостилитичко, односно, конкретизатори се наводе у стиховном поретку:

(21) Za to vreme čita *vesti* u novinama:
Izrael je dobio prvu podmornicu i nadenuo joj ime Tanin, što na hebrejskom znači „krokodil”.
Njujoriški neurolog Vudbridž savetuje pacijentima da ne gledaju filmove Brižit Bardo.
Mišićavi ljudi bolje podnose alkohol.
U centralnoj izložbenoj dvorani u Moskvi otvorena je izložba konkursnik projekata za spomenik Lenjinu.
Američki predsednik Ajzenhauer vratio se sa turneje na kojoj je obiшаo jedanaest zemalja i tri kontineta. Na vašingtonskom aerodromu ga je dočekaо predsednik Nikson (178);

Spiker čita *vesti i zanimljivosti* iz zemlje i sveta:
General-pukovnik Hoze Lemus zbačen je sa vlasti u Salvadoru.
Poplave u Nepalu.
U Danskoj je održan trodnevni marš protiv nuklearnog naoružanja.
Vreme promenljivo, s maglom i povremenom kišom (309).

3.2. Осим графостилитичким издвајањем конкретизатора, неретко је дистрибуција ослоњена и парцелацијом, којом се посебно истиче последњи у низу конкретизатора:

(22) „Služba ima *ljude* svud”, reče između dva zalogaja. „Konobari, frizeri, taksisiti... Profesori na univerzitetu...” (39)⁸; Ruke su mu bile sputane *poklonima*: kafa, ratluk, litar ulja. I flaša konjaka, koju je Branko već prigrlio (189).

Финална позиција конкретизатора додатно је истакнута његовим интонационим издвајањем у засебну синтаксичку структуру, чиме он добија другачији статус у односу на остале конкретизаторе: најнеочекиванија група међу службиним људима свакако су *професори на универзитету*, док је најдрагоценији међу поклонима *флаша коњака*. На тај начин дистрибуција се приближава градацији, с једном важном разликом између њих, а то је да је за градацију неопходан тростепени низ, док се код дистрибуције образује бинарна опозиција између издвојеног конкретизатора и оних који му претходе, а који су међусобно равноправни.

8 Izdvojeni istaknuti član.

4. Градација

За градацију као стилску фигуру неопходан је, дакле, тростепени градациони низ, у коме ће сваки наредни члан појачавати или смањивати скалу особине која обједињује чланове градационог низа (Ковачевић 2015: 11). За разлику од дистрибуције, градација као стилска фигура у србистици расветљена је са теоријског аспекта у радовима М. Ковачевића (Ковачевић 2015) и у монографији М. Катнић Баракшић *Gradacija – od figure do jezičke kategorije* (Катнић Баракшић 1996). Критеријумима анализе добијеним у овим радовима користићемо се приликом анализе градације у овом Стојиљковићевом роману.

Стојиљковић у овом роману претежно користи лексички подтип семантичко-стилистичке градације⁹, који подразумева градациони низ „obrazovan od najmanje tri imenice, pridjeva, glagola, broja ili priloga. Suština takve gradacije, naravno, jeste u tome da svaki naredni član nosi najmanje jednu semu kvantiteta (ili intenziteta) više u odnosu na prethodni član, a manje u odnosu na naredni (klimaks) ili obrnuto (antiklimaks)” (Катнић Баракшић 1996). У роману *Звезда над празником* највише је забележених примера градације прилога:

(23) Seljaku je, bar je tako Gavrilo mislio, duša bila u stomaku. *Ponekad* u mudima. *Retko* u srcu. *Nikad* u mozgu (51).

Наведени пример представља градацију као антиклимакс, смањивање степена у прилошком низу *ионекад – ретко – никад*. С обзиром на то да сви ови прилози припадају семантичкој категорији временских прилога, јасно је уочљиво слабљење квантитета временске компоненте у овом градационим низу. Има примера у којима бележимо прилошку градацију која није тако очигледна:

(24) „Да. Још од основне школе. Прво сам, знате, писала родољубиву поезију.”
„То је *лепо*.”
„Онда сам писала песме инспирисане нашом борбом за слободу.”
„То је *поучно*.”
„Затим сам прешла на egzистенцијалистичку поезију”
„То је *храбро*.”
„Ових дана сам окренута више писању... еротске поезије.”
„Еротске? Е, то је *већ... занимљиво*.” (13)

У наведеном примеру у градациони низ ступају начински прилози *лепо*, *поучно*, *храбро*, и *занимљиво* који тек у наведеном контексту добијају карактеристике контекстуалних синонима, „odnosno riječi kod kojih se pojačava stepen pozitivne ili negativne subjektivne ocjene” (Катнић Баракшић 1996). Максимални степен позитивне субјективне оцене очитује се и у читавој синтаксичкој конструкцији, где најпре долази до понављања лексеме *еротске*, затим додавања експресивног узвика *Е* и речце *већ* у конструкцију *То је + прилог*, као и ретиненцијом¹⁰, која појачава напетост и сугерише пажљиво трагање за лексемом која ће исказати максимални степен позитивне особине.

9 У поменутој монографији М. Катнић Баракшић издвојена су, према формалним карактеристикама, три типа семантичко-стилистичке градације: лексички, творечно-морфолошки и синтаксички (Катнић Баракшић 1996).

10 Ретиненција се дефинише као фигура „nezavršenih rečenica, prekinutih iskaza, najčešće sa ciljem prikazivanja snažnih uzbuđenja” (Катнић Баракшић 2001: 260). У графици се обележава трима тачкама. У *Rječniku stilskih figura* Крешимира Багића наводи се да је ретиненција подврста апосиопезе, која представља изненадно прекидање исказа, а то прекидање, односно, одустајање од довршавања исказа може се „tumačiti neuspješnim traganjem za pravim izrazom, znakom iznenađenja, prijetnje, aluzije, oblikom stvaranja napetosti” (Багић 2012: 271).

Супстантивну градацију, код које је „suština uvijek u tome da svaki naredni član unosi jednu semu kvantiteta ili intenziteta više u odnosu na prethodni” бележимо у наредним примерима:

(25) „Ništa... Hteo si da budeš poznati pesnik, eto ti sad... Nije sve cveće i lovorike... Ima i onog trećeg.”

„Misliš – trnja?”

„I trnja, i žileta, i bodljikave žice... I nagaznih mina.” (108)

„Nego... znamo li se mi odnekud?”

„Sumnjam...”

„Iz kafane, možda?”

„Ne idem u kafanu.”

„Onda, iz biblioteke?”

„Ne čitam knjige.”

„Sa korzoa?”

„Ne jurim suknje...” (225)

У првом супстантивном низу *шрње – жилети – бодљикава жица – нагазне мине* расте степен убојитости сваког члана низа, док је максимални степен, садржан у синтагми *нагазна мина*, додатно истакнут поступком парцелације. У другом супстантивном низу, сачињеном од лексема *кафана – библиотека – корзо* успоставља се контекстуална синонимија места потенијалног сусрета, од којих је свако вероватније од претходног.

Као и супстантивни, и глаголски градациони низови нису лако уочљиви нити објашњиви, што појачава њихову експресивност. У примеру који бележимо, у градациони низ ступају глаголске лексеме са негативном конотацијом, односо семом непожељног понашања која се постепено појачава:

(26) „Voli da kritikuje...”

„Kao i svaki intelektualac.”

„... da se kurči.”

„Kao i svaki Nišlija.”

„A voli i da popije i da pravi sranja.”

„Kao i svaki pesnik.” (161).

У корпусу бележимо и градационе низове са основним и редним бројевима:

(27) Po drumu su bile rasute narandže.

Okrugle, jedre, velike... Svaka od njih bila je malo sunce.

Branko je pokušavao da ih prebroji.

Jedna, dve, tri...

Po drumu su bile rasute narandže i leševi ljudi.

Jedan, drugi, treći...

За градационе низове са бројевима наводи се да су „sa jedne strane, svojom semantikom veoma pogodni za gradaciju (uvijek je potpuno uočljiv i jasan kvantitativni rast ili opadanje). S druge strane, pak, njihova je ekspresivnost zbog toga nešto umanjena (nema faktora iznenađenja ili traganja za smislom gradacionog niza), tako da često dolaze sa argumentativnom funkcijom [...], a samo ponekad su snažno emocionalno markirani (Katnić Bakaršić 1996). Међутим, Стоиљковић низом других стилистичких поступака појачава експресивност градационог низа са бројевима: најпре графолстилемским онеобичајењем текста у виду стиховно посложених реченица, затим полипто-тонским понављањима лексеме *један/једна* у два различита градациона низа, као и прекидањем градационих низова, које указује на непребројиво мноштво расутих наранџи и лешева људи.

У већини досад анализираних примерима лексичке градације у градациони низ ступају исторазинске језичке јединице (уп. Ковачевић 2015: 121), по правилу лексеме. Међутим, било је и примера у којима долази до комбиновања лексичке и синтаксичке градације, која подразумева градациони низ сачињен од синтагми или реченица „које у градационом низу обједињује заједничка семантичка компонента” (Ковачевић 2015: 120). Комбиновање разноразинских елемената бележимо и у још неким примерима:

(28) Milica to primeti, pa poče da nabraja autore.
„Konstantinović...”
„Dosadno. Preambiciozno.”
„Mladen Oljača...”
„Morbidno. Nedorečeno.”
„Sirovo... nedorađeno...”
„Boris Pahor...”
„Nikad čuo za njega” (70);
Može da čuje to tutnjanje u glavi... Kao *prasad*, kao *pucanje lednika*, kao *nadolazeći smak sveta*...
(246).

У првом наведеном примеру имамо прилошки (који је према пореклу придевски) градациони низ који обједињује сема негативне вредности, сачињен од прилошких парова који се завршава реченицом *Никад чуо за њега* као максималним степеном негирања вредности књижевног стварања. Овакав градациони низ јасно указује на став Бранка Миљковића о подобним, режимским књижевницима према чијем делу гаји презир. У другом наведеном примеру у градациони низ ступају лексема *прасак* и синтагме *чување ледника* и *надолazeћи smak света*, којима се наговештава трагично окончање живота Бранка Миљковића.

Као и фигуре понављања и дистрибуције, и градацију је Стојиљковић користио не само на микро, него и на макро плану, као композиционо начело градацијски структурираних дијалога (уп. примере под 25, 26 и 28). Тако конципирани дијалози, у којима је увек присутан полемички тон, уносе динамику у приповедање, истовремено појачавајући контрастни принцип као начело овог романа: сукоб једног тоталитарног система и појединца који тај систем руши.

5. Закључна разматрања

Као доминанти стилистички поступци у роману *Звезда над празником* Дејана Стојиљковића издвојене су фигуре понављања, затим дистрибуција градација.

Међу фигурама понављања најчешће се јавља анафора, која је често ослужбена полисиндетом и епаналепсом, док нешто ређе бележимо примере мезофоре и полиптотона. Присуство фигура понављања у прозном ткиву романа Дејана Стојиљковића директна је алузија на поезију Бранка Миљковића, у којој се лако запажају „одређени типови лексичких и синтаксичких понављања и паралелизама који су на нивоу текста стилски маркирани” (Миловановић 2014: 179). Понављања у Стојиљковићевом роману нису везана само за лексички и синтагматски ниво, већ се очитују и на нивоу текста, па се принцип понављања јавља као једна од доминантних текстостилема. Истовремено, Стојиљковићева понављања и на микро и на макро плану често су ослужбена контрастом, што указује на амбивалентност његовог прозног исказа: понављање не алудира само на Миљковићеву поезију већ у језику оваплоћује и основни принцип комунистичке идеологије: принцип истости. Међутим, понављања прожета конфронтацијом кључних лексема указују на непремостиви сукоб између једне идеологије и једног песника који јој се не повинује.

Дистрибуција као стилска фигура није била, колико нам је познато, предмет детаљнијих истраживања у српској лингвистистици. Стога су у овом раду понуђени критеријуми анализе по којима би се могла вршити даља истраживања ове фигуре. Ти критеријуми тичу се лексичко-морфолошких карактеристика појма који се конкретизује, потом синтаксичког односа тог појма и његових конкретизатора, као и обима текста који је захваћен дистрибуцијом.

Што се градиције тиче, анализом је утврђено да се у овом роману најчешће јавља лексичка градиција, употребљена самостално или у комбинацији са синтаксичком градицијом. Најчешће се употребљава приликом полемички обојених дијалога, чиме ова фигура прелази са микро на макро план организације текста. Такву градицију Стојиљковић често, као и фигуре понављања, ослажњава контрастом, чиме се на најбољи начин приказује сукоб између једне тоталитарне државе и њене Службе с једне, и једног песника и његових стремљења, с друге стране. Сукоб, који по песника има фаталан исход, али који његовом смрћу не престаје, јер његова поезија надилази и смрт и систем који ју је проузочковао.

ИЗВОРИ

Stojiljković 2023: D. Stojiljković, *Zvezda nad prazninom*, Beograd: Laguna.

ЛИТЕРАТУРА

Деспотовић 2021: Ј. Деспотовић, Синтаксичко-стилистичке карактеристике јединица без предиката у роману *Тврђава* Меше Селимовића, *Литература*, 76, Крагујевац, 11–23.

Деспотовић 2024: Ј. Деспотовић, *Структурно-семантички типови реченица без предиката у савременом српском језику: докторска дисертација*, Крагујевац: ФИЛУМ, доступно на: https://drive.google.com/file/d/1gcxPMUAlRasnzhAYeR_WFUOKbiLTZW/view?usp=sharing, 23. 9. 2024.

Ковачевић 2015: М. Ковачевић, *Стилистика и драматика стилских фигура*, Београд: Јасен.

Vagić 2012: *Rječnik stilskih figura*, Zagreb: Školska knjiga.

Katnić Bakaršić 2001: *Stilistika*, Sarajevo: Ljiljan.

Katnić Bakaršić 1996: Katnić Bakaršić, Marina, *Gradacija – od figure do jezičke kategorije*, <https://stilistika.org/marina-katnic-bakarsic-gradacija>, 13. 8. 2024.

Laguna: https://www.laguna.rs/n5810_knjiga_zvezda_nad_prazninom_laguna.html, 21. 7. 2024.

STYLISTIC PROPERTIES IN THE NOVEL *THE STAR ABOVE THE VOID* BY DEJAN STOJILJKOVIĆ

Summary

In Stojiljković's novel *The star above the void*, three dominant stylistic processes are identified: 1) various forms of repetition, 2) distribution, and 3) gradation. Among the employed repetitions, anaphora is the most prevalent, frequently combined with other rhetorical devices such as polysyndeton and epanalepsis. These repetitions manifest not only at the micro level of individual sentences but also at the macro level, functioning as cohesive elements throughout the text. Distribution emerges as the primary principle governing the structure of sentences and larger textual units. This paper examines distribution as a stylistic figure from a grammatical perspective, thereby contributing to its theoretical relevance. The most frequent type of gradation in this novel is lexical gradation, combined with syntactical gradation. Gradation is primarily observed in the organization of dialogue, transcending the boundaries of individual sentences to establish itself as a compositional principle that influences larger textual units.

Keywords: stylistic property, anaphora, distribution, gradation, syntaxostyles, textostyles, *The star above the void*, Dejan Stojiljković